

KNJIŽEVNOST NOV IN LJUDSKE REVOLUCIJE V HRVAŠKIH SREDNJEŠOLSKIH BERILIH*

Označiti delež književnosti socialne revolucije in narodnoosvobodilne vojne v »Čitankah s pregledom književnosti. Srednje obrazovanje«, ki sta jih za hrvaške srednje šole pripravila in napisala Dragutin Rosandić in Miroslav Šicel, ni čisto preprosta naloga. Uvodoma naj omenim, da imajo hrvaška srednješolska berila dolgo tradicijo in razmeroma veliko stalnost tudi v povojnem obdobju. Ko omenjam stalnost in stanovitnost, mislim tako na čas uporabljanja kot na sestavljalce oziroma avtorje. Lepo tradicijo so imele Nikoličeve in Škavičeve čitanke prvega povojnega desetletja, nakar so bile podobno dolgo v rabi čitanke Vice Zaninovića (za slovenski delež sta sodelovala dr. Joža Mahnič in Boris Merhar). Za ene in druge je značilno korektno zapopadanje vseh razvojno uveljavljenih in literarnozgodovinsko konstituiranih književnosti v Jugoslaviji, če s tem deloma opozorim tudi na tedanje kriterije oblikovanja učbenikov.

Pozitivno je treba te učbenike označiti tudi po metodično didaktični plati. Naglo se razvijajoča znanost o književnosti, in sicer tako po literarnoteoretični strani kot tudi pedagoško-metodični, kar zagotovo označuje povojni razvoj hrvaške slavistike,** je hitro prehajala v življenje, v šole. Uresničevali so jo in že desetletja jo uresničujejo mlajši rodovi srednješolskih profesorjev, znanstveni raziskovalci in visokošolski literarni pedagogi pa so pripravljali ob novi vrsti srednješolskih beril tudi vrsto literarnodidaktičnih besedil ob tako imenovani šolski lektiri, zasnovani večinoma žanrsko in slogovno razvojno. Izpričana je veljava tiste vrste srednješolskih beril, ki so jo pripravili I. Frangeš, M. Šicel in D. Rosandić, upošteva je izročilo poprejšnjih hrvaških srednješolskih slovstvenih učbenikov in njihovo metodično-didaktično preizkušanje. Ti učbeniki so uveljavili nove literarnodidaktične pristope, usmerjajoč se v interpretacijo besedne umetnine. Zlasti je pomembna prva knjiga, obsegajoča Pristop slovstvenemu delu, ki na žanrski osnovi daje teoretično podlago za percepcijo in recepcijo slovstvenega dela. V tej in v naslednjih treh knjigah je ustrezen literarnodidaktični kontekst, ki podpira in deloma usmerja učenčevo percepcijo in pa učiteljev pedagoški postopek. Tudi glede nacionalnih književnosti in svetovne literature so ta berila prav zgledna. Na tej vrsti čitank se je izoblikovala sedaj veljavna vrsta beril, ki sta jih pripravila D. Rosandić po metodični in M. Šicel po snovni strani.

V razvoju in razvrščanju posameznih serij beril in njihovih piscev je treba opozoriti še na eno okoliščino: Gradivo se opazno zmanjšuje, iz vrste beril prvih desetletij je v sedanjih berilih leposlovnih besedil manj in manj, zmanjšuje pa se tudi število ustvarjalcev. Vzporedno s tem pojavom postaja obsežnejše literarnodidaktično in metodično sobesedilo. Najbrž se na ta način dvojno zmanjšuje možnost učiteljeve in učenčeve lastne ustvarjalnosti – z narekovanjem metodičnega in literarnodidaktičnega postopka in z omejevanjem števila besedil, kar izključuje alternativne in dodatne možnosti. Slednje je na videz v nasprotju z okoliščino, da je dandanes na Hrvaškem v visokošolskem študiju prav metodika pouka književnosti zajeta vse bolj poglobljeno in sistematično.

*Beseda na strokovnem posvetovanju »Književnost o NOB in revoluciji v berilih in programih obveznega branja v usmerjenem izobraževanju«, Maribor 16. 12. 1983.

** V minulih dveh desetletjih so tudi v nekaterih drugih znanstvenih središčih, zlasti v Beogradu in v Sarajevu, nastala studiozna in sistematično zasnovana literarno-didaktična dela, namenjena poučevanju in interpretaciji besedne umetnosti in razčlenjevanju vprašanij percepcije. Slovenska tovrstna publicistika se je pojavljala izključno individualno, na visokošolski ravni zanjo ni bilo pogojev. O teh slovenskih delih, od prvih Gustava Šiliha do današnjih, je nedavno analitično poročala češka strokovna revija.

Ko torej z določenega gledišča opazujemo današnja hrvaška srednješolska berila in slovstvene učbenike, smemo reči, da izhajajo iz zelo pozitivne tradicije, iz primernih teoretičnih izhodišč in iz razporeditev, kakor jih narekujeta narava in razvoj (tradicija) teh del in same književnosti ter znanosti o njej. Prišteti je treba tudi nekatere učbenike, pripravljene za posebne strokovne šole, zlasti pa številne samostojne izdaje literarnodidaktičnih priročnikov tipološke in žanrske naravnosti.

Drugo vprašanje, ki ga je treba uvodoma zajeti, se nanaša na metodo včlenjenosti obdobja 1941–45 in tedaj in poprej nastajajoče književnosti. Pridružujem se tistemu pojmovanju, ki literarno ustvarjanje označenega časa včlenjuje v kontinuiteto tako, da se navezuje na dvajseta in zlasti na trideseta leta. Ne nazadnje se velja tudi spomniti, da so v nekaterih nacionalnih književnostih prav v letih 1941–45 nastajala in nastala nekatera zelo pomembna dela, literarna in literarnozgodovinska, ki ne motivno ne tematsko niso povezana z revolucijo in z narodnoosvobodilnim bojem. To zlasti velja za srbsko (Andrić) in hrvaško, deloma pa tudi za slovensko književnost (Finžgar, Gradnik). Ta okoliščina pa vendarle nikakor ne prizadeva celotnosti in tematske, miselne in motivne označenosti literarnega ustvarjanja med 1941 in 1945, ki je kot celota v znamenju ljudske revolucije in narodnoosvobodilnega boja.

Včlenjenost tega literarnega oblikovanja v kontinuiteto je v sedanjih hrvaških srednješolskih berilih prikazana in izvedena naravno sproščeno. Prav v hrvaškem literarnem ustvarjanju tega stoletja je tovrstna kontinuiteta zagotovo izrazita; isto lahko trdimo oziroma jo odkrivamo tudi v slovenski ali v srbski književnosti, kar je razumljivo. Tako že v Pristopu slovstvenemu delu avtorja beril včlenjujeta Cesarićevo pesem Vagonarji in odlomek iz Jame Ivana Gorana Kovačiča, pa prozni odlomek iz Vjekoslava Kaleba.

Ko je v drugi knjigi odlomek iz Čete Mažuranićeve Smrti Smail age Čengića, je to literarni dokaz in miselno ter didaktično oporišče za zajemanje dolgoletne, prav večstoletne uporniške in vstajniške tradicije in pobude jugoslovanskih narodov z narodnokonstitutivnimi in socialnoosvobodilnimi cilji. Taka literarna dela govore tudi o vstajniški volji, ki se iz preteklosti nadaljuje v XX. stoletju in tedaj doseže svoj vrh z združitvijo ene in druge pobude, ene in druge motivacije. Brez te in take tradicije, ki o njej govorijo literarna in zgodovinska dejanja, npr. veliki slovensko-hrvaški kmečki punt (v drugi knjigi je odlomek iz Šenoovega Kmečkega punta), ne bi bilo svobodoljubne zavesti, ne bi bilo subjektivnih pogojev za vstajo in za narodnoosvobodilni boj. Vedeti je treba, da je ta tradicija živa v vseh naših narodih in ljudstvih in se mimo narodnokonstitutivne ali celo državotvorne motivacije kaže na primer v izrazitih socialnih vstajah bosenskohercegovske raje vso drugo polovico prejšnjega stoletja.

Ob snovni označenosti sestavljavca posebej skrbno upoštevata tudi posebne stilizacije pisateljske identifikacije, ki se nanaša na svobodoljubna in socialnorevolucionarna hotenja. Identifikacija se uveljavlja v satirični in groteskni stilizaciji, kar ponazarjajo posamezna besedila, Zmajeva Jututunska narodna himna, Sterijevi Rodoljubci (v 2. knjigi), pa Gospodskom Kastoru S. S. Kranjčevića, Maskenbal na Rudniku Voj. Ilića, Danga Radoja Domanovića. Če gremo mimo liričnih, himničnih in retoričnih ubeseditve, ne moremo mimo Župančičeve Kovaške, zajete v teh berilih. Po Kranjčevićevev Radniku (3. knjiga) je razvojno logično kot izhodišče nove stopnje uvrščen prav Plameni vjetar, revolucionarno himnična pesem Miroslava Krleže iz leta 1918, sledita pa ji baladni Na mukah in Bitka kod Bistrice Lesne in Dušana Vasiljeva Čovek peva posle rata, nekakšna odnosnica Plamtečem vetru. Skladno se nato včlenjujeta Feldmanova partizanska U pozadini in pretrsljiva Jama I. G. Kovačiča.

Čeprav je »Tematika NOB u književnostima jugoslavenskih naroda« pod posebnim zaglavjem, se vendarle z vsemi bistvenimi določnicami napoveduje že poprej, kakor smo pravkar želeli poudariti, in je včlenjena tudi v razvoj književnosti XX. stoletja. Pisatelji

in pesniki niso razporejeni po siceršnjih razvrstitvah nacionalnih književnosti v teh berilih in po tako uveljavljenih sorazmerjih, ampak po tehtnosti, pomembnosti in dejanskem deležu posamezne književnosti. Tako so tu trije slovenski avtorji (Kajuh, Bor, Kosmač), dva hrvaška (Kaštelan, Kaleb), dva bosenskohercegovska (S. Kulenović, B. Čopić) in srbski pesnik O. Davičo. V dodatni sintetični obravnavi književnosti NOV in o revoluciji je navedenih in označenih še vrsta pisateljev in pesnikov pa dramatikov, npr. Jure Franičević-Pločar, Marin Franičević, Mirko Božić, Živko Jeličić, Vladimir Nazor, Oton Župančič, Ivan Dončević, Josip Barković, Joža Horvat, Vladimir Popović, Oto Šolc, Vojin Jelić, Vladan Desnica, Dobrica Ćosić, Mihailo Lalić, Mira Mihelić, Vlado Maleski.

Književnikom in delom iz 1941-1945 je torej pridana sintetična obdelava tematike NOV v povojnem obdobju, in sicer po žanrski razvrstitvi. Tu bi najbrž smeli pripomniti, da je premalo viden celoten notranji razvoj v literarni obravnavi te tematike, da ni dovolj viden delež kasnejših, mlajših oblikovalcev (npr. V. Popa, M. Oljača, B. Miljkovića, T. Svetine, Sl. Janevskega, itd.). Zaradi dokumentarnosti in manj zaradi literarnih kvalitete bi veljalo vključiti dnevniške zapiske, zlasti najpomembnejše, npr. R. Čolakovića, E. Kocbeka in svojevrstni dnevnik srbskega kmeta Dragojla Dudića iz leta 1941. Navzočnost tematike NOV in ljudske revolucije v desetletjih po vojni na svoj način potrjuje, da ostaja živa hipokrena vrste pisateljskih rodov, poprejšnji kontinuiteti socialne in revolucionarne pesmi in njenemu vzponu v vojnih letih kasneje ne sledi zator. Ta pomanjkljivost pa se da v novih izdajah odstraniti, kakor so se že doslej nove izdaje bolj približevale sodobni književnosti in opazno segajo v naš čas.

V celoti je treba oceniti delež književnosti NOV in o ljudski revoluciji kot naravno vpleten v literarni razvoj sploh in zlasti tudi v postopno dijakovo percepcijo in recepcijo. V primerjavi z obravnavo, ki jo imamo v Rosandić-Šiclovih berilih, kjer so idejna in estetska merila ustrezno upoštevana, je tisto, kar ponujajo »proslula« »skupna jedra«, tako v idejnem in s tem estetskem kot v metodičnem pogledu veliko nazadovanje, in sicer zaradi shematičnosti, zamejenosti in s tem dejanskega izločevanja, ki pa na prvi pogled deluje kot močnejša izpostavljenost. Takega pragmatičnega eksploataranja, če se naravnost izrazim, tako književnosti kot slavnih in tudi tragičnih let druge svetovne vojne ne zasledimo prav v nobenem berilu doslej. Posebej konkretno sta o tem spregovorila v kritiki zasnove »jeder« Jože Pogačnik (Oklo, Zagreb, 8-22. XI. 1983, str. 16-17) in Dušan Ivanić v Listu književne omladine Srbije Književni reči, Beograd, št. 221, 25. XI. 1983, str. 3. O našem vprašanju pravi Dušan Ivanić takole:

»Ko pa se programerji dokopljejo do primerne teme, kot je književnost NOV, ni zadržkov pri izbiri, zastopane so vse književnosti in vse ravni, ne pa tudi glavni žanri: omejena zgolj na poezijo, ne daje prostora niti memoarni literaturi, torej ne Dedijerju ne Dudiću, ne Kocbeku ne Čolakoviću. To je celoten primer kratkovidne obsedenosti z 'zaželenimi', primernimi pisci in deli nekega kratkega obdobja, naj je še tako odločilno za našo skupno zgodovino. Ne sodim torej, da je razsodno, da so včasih cela stoletja zgolj gluha puščava (srbska, hrvaška, slovenska starejša književnost), nato pa je nekaj let sporadične književne dejavnosti predstavljeno kot posebna, bogata književna epoha. Resnično, več del in pisateljev vojnega obdobja je tu kot v vseh epohah od Cirila in Metoda do romantike skupaj. Tako je storjena krivica tej književnosti (eni in drugi) in vzajemnim tradicijam jugoslovanskih narodov. Pozablja se, tudi v uvodnih napotilih o nalogah vzgoje, da svobodoljubne tradicije na tem prostoru niso od včeraj, da je vzajemnost narodov tod stoletna mimo cesarstev in kraljev, vere in mej, ki so jih ločevale. Na svoj način sta se tega zavedala slovenska učitelja in njuni učenci, pa Trubar in Dositej, Vuk in Strossmayer, Skerlić in Cankar. Ne kaže pozabljati stoletnih bojev zoper tuje gospodarje in potujočevalce. A čas narodnoosvobodilnega boja ni bil samo svetloba bratstva in revolucije, ampak tudi tema bratomorstva in kriza vzajemnosti na teh prostorih.«

Jasno je, da je tu citirano gledanje eno od mogočih, poudarjeno pa izstopa prav spričo formalnega izpostavljanja književnosti NOV in revolucije v odnosu na kontinuiteto posamezne književnosti. Kakor tu pri mladem znanstveniku, se lahko podobno pojmovanje spontano pojavlja tudi pri razboritem dijaku, ki je deležen naravnega razvoja percepcije literarne umetnosti in recepcije nacionalnega in občega literarnozgodovinskega razvoja. Jasno je, da se spričo takšnih okoliščin znajde v izrazito težkem položaju tudi učitelj materinščine in književnosti. Primerjava deleža književnosti NOV in ljudske revolucije ter njene včlenitve v Rosandić-Šiclovih berilih s temi poudarki v »skupnih jedrih« govori v prid učenikom, ki smo jih tu obravnavali.

Mogoča bi bila naslednja sklepna misel: Književnosti NOV in ljudske revolucije tako učencem kot v širši literarni recepciji ne bo mogoče bolj prepričljivo, poglobljeno in kvaliteto posredovati mimo splošno veljavnih estetskih in idejnih meril, a s poudarjenimi zunajliterarnimi, zunajumetnostnimi okoliščinami. Zlasti vprašljivo bi bilo, če bi se pri takih okoliščinah uveljavljala poudarjena pragmatika. Prav tako neustrezno je poudarjanje tega motivnega korpusa z iztrgovanjem iz kontinuitete v razvoju vsake posamezne književnosti in celotne novejšje književnosti ne le pri nas, marveč tudi v Evropi. V evropskih revolucionarnih gibanjih od marseilleze in Pariške komune, prek revolucionarnih dogodkov v začetku tega stoletja do proletarske poezije, nastajajoče bolj sporadično kot organično (K. Abrašević, Tanc-Čulkovski, Čufar, Kosta Racin, Mihovil Pavlek-Miškina), je toliko vzporednih pojavov naši novejši in najnovejši zgodovini, ob kakršnih bi se poprej kazal naš primanjkljaj, a glede na dogajanja v letih 1941 do 1945 pa tudi toliko prednosti, toliko izjemnega na vseh področjih človekovega ustvarjanja in človekove zavesti, da vsega tega ne kaže zamejevati v tesne časovne soorednice in ne prikazovati kot nekaj ločenega, tako brez primerjave z Evropo in s širšim svetom. Ali naj se po albansko zapiramo za svoje »tarabe« in se sami pred sabo malikovalsko povzdiguemo?

Janez Rotar

Filozofska fakulteta v Ljubljani

SODOBNA SLOVENSKA PROZA IN KERMAUNERJEV »EROTIZIRANI VELESISTEM«

Taras Kermauner: *DRUŽBENA RAZVEZA. Sociološko in etično naravnani eseji o povojni slovenski prozi. Cankarjeva založba, Ljubljana 1982. 541 str. + kazala.*

Družbena razveza je nadaljevanje Kermaunerjeve esejistike o povojni slovenski prozi, ki jo je zbral v *Zgodbi o živi zdajšnjosti* (Maribor, 1975), kjer med drugim razpravlja o romanih V. Zupana (Vrata iz megle nega mesta), Remca (Sončni obrat), Zidarja (Dim), Hienga (Orfeum), Kovačiča (Resničnost, Sporočila v spanju), Šeliga (Ali naj te z listjem posujem), Rupla (Tajnik šeste internacionale), o novelistiki in krajši pripovedni prozi istih avtorjev ter Rotarja, Švabiča, Dolenca in Jančarja. V *Družbeni razvezi*, ki je že po dolžini avtorskega besedila daleč obsežnejša od svoje predhodnice, še bolj naraste korpus interpretiranih oziroma (kot odnosnice) bolj ali manj izčrpno v obravnavo pritegnjenih besedil (vseh je kar okoli 400). Že s tem *Družbena razveza* kot del »velikega romana-reke« esejistike in kritike, ki ga Kermauner piše že več kot trideset let, izpričuje njegovo voljo po »ustvarjanju erotiziranega velesistema« slovenske literature; tj. celostno (totalno) zaob-